

Catalogus disert.

1. Jo. Aug. Ernesti

1. de fide historica.
2. de difficultatibus Novi T. recte inter-pretandi.
3. de templo Herodis M.
4. de vanitate philosophantium etc.
5. de vestigiis lingua hebraica in lingua graeca.
6. de theologia historica & dogmatica coniungenda necessitate.
7. de libertate iudicandi in causa religionis.
8. de doni linguarum natura ad illustr. 1 Cor. XIII.
9. de avaxepastawbee coelestium et ter-
restrium ad Eph. I. 10.

2. D. J. S. Romler

10. de liberali doctoris S. I. provincia
11. de J. P. Bruner
11. de quo Christus imago dei inveniibilis, ad 2 Cor. III. 4. 1 Cor. I. 2. Hebr. I. 3.
12. spiritus apostolorum Jesu & magister agunt mandant ad 1 Cor. XII. 8-11
13. de quo Christus, quam in sententiam ois, et dicit legislator novus posuit.

3. J. Stebritz

14. de iis qui primitias spiritus acceperunt ad Rom. VIII. 27.
15. explicatio capituli Ab. Paul. ep. ad Rom. ad Rom. var. Baumgarten.
16. de vixit rixit ab hominibus in sua vita non obtinenda.
17. obs. ad illustrationem M. T. ex pro-
fuit

4. J. G. G. G. G.

18. de vero usu atque abusu rationis hu-
manae in rebus divinis.

7. D. Gott. Leib.

19. de doni linguarum indole
20. de filio hominis
21. sententia iudeorum de messia &
de loro epus regno.
8. Franc. Volkmar Reinhard
22. utrum ad aedificium de miraculis requi-
ratur inivisa naturae accurata cognitio
9. G. M. S. M. M. M.
23. de amen liturgico.
24. iudicium de nonnullis dubitationibus
contra rel. Christ.

10. J. Beni. Koppe

25. quid sit & auctoritas quo scripturae et qui
et interpretor 2 The. II. 2-10.

11. J. L. C. Loeber

26. vindicta iudicia divina in morte trauis
ad 1 Cor. I. 1-11.

12. F. Endr. Stroth.

27. de vera herese 1 Joh. II. 3.

13. D. C. G. Pittmann

28. de quo deus in servator in ev. Joannis de
monstratur.

14. D. C. G. Robert.

29. causa belli formaliter adorsur lana-
nari gressi. Tacunt multa

15. C. D. Beck.

30. specimen historiae bibliothecarum alexon.
donarum.

16. C. L. Gerling

31. doctrina de summa atque altera de se
Christi divinitate.

Jouann.
N. 129.
2.

23. 25-3

EX ANTIQVITATE ECCLESIASTICA
DE
AMEN LITVRGICO

COMMENTATIO

AVCTORE

ERNESTO FRIDERICO WERNSDORFIO

TH. D. ET P. P. O. ORDINIS SVI SENIORE ET

H. T. DECANO

VITEBERGAE 1779.

LITTERIS CAROLI CHRISTIANI DÜRRII.

52

3

EX ANTIQVITATE ECCLESIASTICA

DE

AMEN LITVRGICO

COMMENTATIO

AUCTORE

ERNESTO FREDERICO WERNSDORFIO

TH. D. ET R. C. ORDINIS SUI SENIORE ET

H. T. DECANO

LEIPZIG 1770

LITVENSIS CAROLUS CHR. FRANK. SENIOR

AMEN LITVRGICI

VSVS ANTIQVVS ET HODIERNVS

Aliquoties iam reprehendi morem, qui hodie in ecclesia Romana obtinet, usurpandæ in Missa lingue Latinae, docuique Apostolorum ac ueteris ecclesiae exemplo, in cultu Dei publico sermonem, qui ab omnibus intelligi possit, esse adhibendum. ^{a)} Sed etiam ipsa ecclesia Romana, ex quo tempore is mos inualuit, maximeque postquam per Tridentinam Synodum confirmatus est, habuit subinde uiros cordatos, qui facerentur minus commode illum usurpari. ^{b)} Neque nostro tempore

A 2 in

a) In Disput. inaug. qua *Historiam Lat. Linguae in sacris publicis* Lipsiae 1756. proposui, et in Examine Sententiae Inchoferi *de Christo Latine loquentis*, quod institui per occasionem libelli *Diodati*, qui Christum *Graece loquentem* fecerat, edito Viteb. 1771.

b) Nemo maiori aut ingenii acumine et rerum copia, aut Latini sermonis elegantia hunc ecclesiae suae morem

reprehendit, quam homo Hispanus, Carolo V. Imp. impiis carus, FRIDER. FVRIVS VALENTINVS, libello admodum raro, Basileae 1565. in 8. edito, quam *Bononiam* appellauit, s. *de libris sacris in uernaculum conuertendis*, ad Mendozam Cardin. Burgenf. cui etiam metum suum, ne ideo in insidiis et maxima pericula incurrat, elegantissimo carmine exponit.

in ea ecclesia defuerunt, qui praestare usum linguae populo cognitae iudicarent: e quibus unum litteratissimum Virum, MART. GERBERTVM, *Reuerendiss. Abbatem*, suffecerit nominasse. ^{c)} Nuper longius etiam progressus est ANONYMVS quidam, ^{d)} edito libello demonstrans, Missam uernaculo sermone peragendam esse: in

^{c)} *Liturg. Aleman. T. I. pag. 286.* scribit: „Optandum sane foret, ut „quod in Galliis fieri nouimus, apud „nos quoque obtineret, et in manibus „fidelium essent, orationes sollemnes et „lectiones aliae, lingua uernacula expressae. Maximam spirant pietatem „sanctitatemque liturgicae sollemnes „preces, quae, ut a fidelibus etiam „summo profectu sciuntur, e re foret: „quin idcirco aliquid in ipsa Liturgia „mutandum sit, prout a Concil. Trid. „Sess. 22. Can. 8. est agnitum: *Etsi Missa magnam contineat populi fidelis eruditionem, non tamen expedire uisum est patribus, ut uulgari lingua passim celebretur.* At pag. 159. uisum Lat. Ling. in sacris publicis contra Protestantibus defendens, *Incommodo*, inquit, *ut Liturgia promiscue a plebe non intelligatur, libris et instructione pastorum obuiatur.*

^{d)} Titulus libri est: *Prüfung der beiakenden Gründe, welche die Gottesgelehrten anführen, über die Frage: Soll man sich in der abendländischen Kirche bey dem Gottesdienste der lateinischen Sprache bedienen.* Frf. 1777. in 8. Quamquam uerum nomen loci et bibliopolae suppressum est, tamen adiectus libello catalogus quidam librorum in bibliopolio Schadii Furthiano prostantium, indicio est, eum in Franconia prodidisse.

Miraculo nostra aetate haberi potest, eum librum conscriptum esse ab homine Catholico, qui magna libertate magnoque studio religionis reprehendit ecclesiae suae abusum.

In praefatione contendit, non obstantiae suae Canon. Conc. Trid. VIII. Sess. 22: *Si quis dixerit lingua tantum uulgari Missam celebrari debere, anathema sit.* Variis enim horum uerborum ostendit esse posse interpretationes. Eo persequo uisum, ne subeat haeretici poenam, recente Ihsenbichlii exemplo. Centum annorum potat spatium effluxurum esse, antequam probaturi sint homines, quod ipse suadeat. Nondum ei rei haec tempora esse idonea: plurimas difficultates, quae impedimento sint, remoueri antea oportere. Ducentos post annos demum credit prima initia mutationis factum iri. Sine dubio melius aliis cognitum habet, quo in statu uerletur ecclesia sua, qua nihil tenacius moris et consuetudinis est. Caeterum non uult, Latinae linguae usum in sacris publicis esse dominationis Pontificiae arcanum, ut HENR. VAGEDES in *Opp. acad. Rintelli* ed. putauit, aut unam ecclesiasticam linguam ut monarchiae spirituali adcommodatam, introduci esse et conseruari, quemadmodum G. W. OVERKAMPFF et LVD. CAPELLVS conseruauerunt. Sed hoc fit minus uerum esset, non tam facile

in cuius libelli praefatione ostendit, sententiam suam non aduersari notissimo *Canon VIII. Sess. XXII. Concilii Tridentini*: tum in extremo libello Missam in Vigil. Natiuit. Domin. Theorice exhibuit, ut specimen daret, quam sine ullo detrimento Missa ex Latino posset in uernaculum transferri. Atque is etiam ipse noluit

A 3

excludi

cille Pontifex Rom. omnibus potuisset Iesuitis ex Lusitania et Hispania pulsis, et ad se missis, dare, quod agerent, et quo agendo aliquid mererent, nisi Latine ubique Missa legeretur.

Rationes, quibus a rom. eccl. doctoribus linguae latinae in sacris usus defenditur, praecipuas semel omnes commemorat, quamquam ipsorum doctorum nomina tacet. Ii sunt Stanisl. Hofius, Petr. Licetus, Spiritus Roter, Iac. Ledesma, Maurit. Poncet, quos reperias comprehensos in *Collezione grau. auctororum, qui Ser. S. aut diuinor. officiorum in uulgarem linguam translationes damnarunt*, Par. 1661. in 4. edita: et praeter hos Clichtonaeus, Ambros. Catharinus, Alphons. a Castro, Bellarminus, Scortia, qui passim in operibus suis amplissimas rationes in eam rem attulerunt. Inprimis respondet ad objectionem illam, sermonem uernaculum singulis saeculis mutari, atque adeo ipsam quoque Liturgiam nimium saepe mutari debere: id quod in lingua Latina mortua non esse metuendum. Aliam mutationem per *Gottschedium* linguam uernaculum passam esse: nunc nouam tentari a *Klopstockio*. Responsioni eius pag. 45. quae satis quidem proba est, hoc addas: Mutationem eiusmodi non tam celeriter fieri, quam uulgo existimetur: Liturgias a Luthero et eius aequalibus compositas, adhi-

beri et intelligi adhuc, post binorum saeculorum decursum.

Non uult mutari suae ecclesiae Liturgias: modo in linguam satis cognitam esse transferendas ait, et eam translationem a quodam nationali episcoporum concilio examinandam.

Consultatis igitur omnibus argumentis, quibus patroni Liturgiae Latinae utuntur, demonstrat, quantum utilitatis coniunctum sit cum usu uernaculae: nec putat nefas esse optare id, quod et per se fieri queat, et disciplinae primorum temporum ecclesiasticae consentaneum sit, et plus praestet utilitatis, et a plurimis optetur ac desideretur, et nonnulla fortasse ab ecclesiae corpore auulsa membra ei sit redditurum. Sed causae uidelicet sunt, per quas Pontificibus rom. tollere non licet abulum longa consuetudine firmatum, quamuis ineptum illum et abhorrentem: sicut RETRAUS DU MOULIN ostendit in *L'Antibarbare ou du Langage incogneu, tant es prieres des particuieres, qu'au service public*. Geneue 1631. in 8. Verum alibi dicemus hac de re pluribus, et exsequemur, quod diu nobis propositum fuit, ut, quid in hoc more uani sit, doceamus. Nam hunc eleganter theotice scriptum libellum hominis Catholici, consilium nobis est, recedendum curare, obseruationibus uberioribus adiectis.

excludi omne peregrinae linguae uocabulum: sed in sua eleganti ac proba uersione retinuit Hebraicas uoces, *Halleluiah* et *Amen.* ^{e)} Sic nos alias defendimus, posse pauca quaedam Latina, certis temporibus et locis adcommodata, in cultu Dei publico recte admitti. ^{f)} Et postmodo Hebraicas Psalmodiae nostrae ecclesiasticae uoces duas *Hosiannah* et *Halleluiah*, peculiaribus dissertationibus illustrandas putauimus. ^{g)}

Vna adhuc restat, AMEN, quae qua ratione tum ab antiqua ecclesia, tum hodieque in Liturgia nostra usurpetur nondum a nobis expositum est.

Itaque quoniam iam CIVIBVS NOSTRIS indicenda sunt sollemnia S. Michaelis Archangeli, ne istam partem diutius debeamus, constituimus AMEN LITVRGICI VSVV ANTIQVVM ET HODIERNVM hac scriptione breuiter strictimque ostendere, ut, quo sensu, et quibus in diuini cultus publici partibus uel actibus obtinuerit, et adhuc obtineat, intelligatur.

Est

e) pag. 115.

f) Progr. de *Sacerdote Lat. lingua ad altare cantillante*, ad illustrandam ritum decantandae partis Praefat. Missae Gregor. emendatae, qui diebus maxime festis in ecclesia Viteb. obtinet an. 1761. P. P.

g) Progr. de *formula uet. ecclesiae psalmodica Halleluiah* publicauimus Viteb. 1762. Commentationem uero de *Prece Hosianna eiusque in Liturgia usu*, ibid. 1765.

h) Leguntur in *DUFRESNE Glossario ad Scriptor. med. et inf. Latinit.* ubi etiam Benedicini nouill. edit. ex Lexico MSS. Gr. haec habent: Ἀμὴν πικρὸς ὀσμῆς, ἀλγῆς, ἢ ἄρτι γινώσκω. Ac pri-

ma harum uocularum interpretatus est etiam Aquila, altera Symmachus, tertia Septuagint. Interpret. Breuiter et perspicue b. LVTHERVS ita expressit: *Amen das heßt ia, ia, es soll also geschehen.* Latine, fiat, utique credo, ita est. Loca sacrorum librorum accurate digessit et exposuit PETRVS RAVANELLYS *Biblioth. sac. h. u.* Conferri poterit etiam SAM. PETITVS *Var. Lection. Lib. I. c. 17. p. 75.* et A. CALMET *Di-ction. Bibl. Hist. crit.* pag. 112. item SVICERI *Thesaur. u. ἄμην.*

i) De *Doctrin. Christ.* Lib. 2. cap. 10. et in *Ioh. Eu.* Tract. 41. Sed ecclesia Gr. et Lat. ideo uocem Hebr. in precibus conseruauit, quod ea maiorem

int.

Est autem Hebraica uox אמן multiplicis significatus, quem his comprehenderunt maiores uersibus. ^{b)})

Verum, uerè, fiat, AMEN tria denotat ista,
Si uerum, nomen, aduerbium sit tibi *uere,*
Amen Amen uere, duo sunt aduerbia uerè,
Amen pro Fiat tibi uerbum deficiens est.

Hoc Amen quod AVGVSTINVS ⁱ⁾) Hebraeo cunctas gentes uocabulo decantare ait, negans licere aut Latino aut Barbaro id in suam linguam transferre, deductum est ab eodem uerbo, a quo fides ueritas, estque nota confirmandi et asseuerandi, per quam quis utique se credere significat, rem aliquam uerè et certo fieri, aut futuram esse. Itaque omnes Dei promissiones dicuntur esse *Ναί* et *Αμήν* in Christo, hoc est quas uere et certo propter Christum sit exhibiturus. Et ipse CHRISTVS *Apocal. Iohann. cap. III. 14.* uocatur AMEN. Est etiam nota testificandi assensum suum in, re aliqua tum confirmanda, tum optanda. ^{b)})

Gemi-

ingens haberet, quam, quae Graeco aut Latino sermone tam breuiter exprimi posset. Quod enim ait CAI. MARMERATVS in Notis ad *Gauant. The-saur. Sac. Rit. T. II. p. 246.* Halleluia et Amen ecclesiae sermone adeo consecrata esse, ut neque Graeci neque Latini aliaeue Nationes linguis suis interpretari ausae fuerint, quo eadem ratione loqueremur in terris, qua sancti gloriam Dei laudent in caelis: id omnemittitur minus solidis uerbis ISIDORI Origg. Lib. VI. cap. 19. ubi loquens de Amen et Alleluiah, *Tam enim sacra sunt nomina, inquit, ut etiam Iohannes in Apocal. referat, se spiritu reuolante uidisse et auduisse uocem aquarum*

multarum et tonitruum ualidorum, dicentium Amen et Alleluiah: ac per hoc sic oportet in terris utrumque dici, sicut in caelo resonat.

^{k)} Ita spiritus communibus precibus seu *Collectis*, totus coetus respondet Amen, quasi confirmans uerba sacerdotis. *Quum episcopus,* inquit AVGVSTINVS lib. 2. c. Epist. Parmen. cap. 7. *solus intus est, populus orat cum illo, et quasi subscribens ad eius uerba respondet Amen.* Eodemque modo hanc responsonem explicat Auctor Commentar. in Epp. Paull. quem credunt esse HILARIUM Diac. inter Opp. Ambrosii. *Per hos,* inquit, *impletur confirmatio precis, qui respondent Amen: ut omnia* *dicitur*

Geminatur autem aliquando *Amen* in sacris libris, propter maiorem animi ardorem feruentiusque desiderium rei, quae uel affirmatur uel optatur. l)

Iudaei hanc uocem usurpabant, maxime significatione confirmandi: sic eam scimus ab optimo Seruatore dictorum suorum confirmandorum causa tum saepe alias, tum praecipue in colloquio cum Nicodemo adhibitam fuisse. In iure quidem iurando sollemnem apud Iudaeos ista uox usum habuit: quorum doctores Talmudici *de triplici Amen* mirabilia somniarunt. m)

Verum omnia haec nos iam praetermittimus, praesertim quum iam ab aliis narrata sint, inter quos omnium industriam superauit IOH. GEORGIUS WEBERVS. n) Nostrum consilium est, AMEN LITURGICI originem exponere, quamque bene usus eius hodie adhuc apud nos in cultu Dei publico seruetur, demonstrare. o)

Nam uidemus in ecclesiis nostris uocem esse usitatissimam oo) qua templa nostra haud aliter personant atque illa Romana, ubi

in

dicta ueri testimonio in audientium mentibus confirmantur.

l) Fit hoc innumeris in locis ut *Numer. V. 22. Psalm. XXXI. 14. Ioh. Eu. I. 52. V. 19. 24.* Sic *Apoc. Ioh. I. 7.* habetur Amen Hebr. et *αμήν* particula affirmandi et concedendi apud Graecos, consimilique ratione in *Ἀμήν ἡ παρά* uox Syra cum Graeca coniungitur.

m) Enarrat CASP. CALVOER Rituum ecclesiast. P. I. pag. 479. quid illi per Amen acceleratum, pupillare, amputatum intellexerint.

n) Tr. de Amen euangelico ad uocis sensum et usum euoluendum *Ienne* 1734.

o) Veteres enim Christiani priuatas pariter ac publicas preces, epistolas item formatas, hac uoce obsignarunt, et quando sacra symbola fumebant, in sacra Eucharistia, tum quoque Amen emisserunt: quemadmodum pluribus exemplis adlatis docuerunt IOH. ANDR. SCHMIDIVS *diff. de insignioribus uet. Christianorum formulis.* Helmst. 1696. pag. 39. et seqq. IOH. STEPH. DYRANTVS de Rit. eccl. cathol. Lib. 2. c. 17. p. 235. DOMINICI et CAROLI MACCRORYM *Hierolexicon* Romae in fol. ed. pag. 30. IOH. BONA *Ret. Liturgic.* Lib. 2. c. 5. it. cap. 17. §. 3. et de diuina Psalmodia. cap. 16. §. 17. LEODEGAR. MEYER *Explic. Ceremoniar. eccl. iust.*

Tugii

in similitudine caelestis tonitruī quatientibus templis Amen reboare
HIERONYMVS dicit. ^{p)})

Finiantur omnes preces nostrae publicae, quas collectas adpellarunt, hoc orationis signaculo, quum populus ad ea, quae sacerdos ad altare decantauit, sollempni uoce respondet Amen, eoque responso, non tam uotum et desiderium effert, quam certam fiduciam animi, firmiter credentis exauditas a Deo preces, futurumque certo esse, ut, quod praeunte sacerdote petierit, id sibi contingat. Audita benedictione sacerdotali, quae sub finem diuini cultus ad altare impertiri solet, chorus et populus respondet Amen. Claudit concionator sermonem sacrum hac eadem uoce, populoque per eam signum dat precum communium secreto dicendum, et quibusdam in locis, mulieribus mutandorum subfelliorum, ut ecclesiae ueteris exemplo facie ad orientem, h. e. altare uersus, conuersa, precari possint. ^{q)})

Regnat

Tugii 1737. edit. p. 201. I. GRANCOLAS le Traité des liturgies Par. 1697. c. 26. et traité de la messe et l'office diuin. Par. 1713. pag. 30. CLAVDIUS DE VERT Explicat. simple litterale et historique des Ceremonies de l'Eglise Tome 3. pag. 94. et 316. EDM. MARTENE de antiq. eccl. Rit. T. I. pag. 263. 413. 695. edit. Antwerp. s. potius Mediolanensis in fol. an. 1738. CAL. MAR. MERATVS ad Gauant. Thesaur. sacr. rit. T. 2. pag. 245. CASP. CALVOER Ritual. ecclesiast. P. I. p. 477. IOS. BINGHAM Orig. s. Antiquit. eccl. T. VI. pag. 358. et 484. edir. Lat. Grilchov. Reuendiss. MART. GERBERTVS operis de Cantu et Musica sacra Tomo I. p. 63. et 123.

oo) Super istum ecclesiae nostrae morem philosphatus nonnulla est CHR. GERBERVS in der Historie der Kirchenceremonien in Sachsen pag. 301. et oratione sua praecipue in eos inuehitur, qui uociferationibus sibi mirifice placentes parum modeste Amen publice decantent.

p) Praefat. ad Lib. 2. Comment. in Epist. ad Galat.

q) Haber aliquod momentum haec ratio in fine concionis sacrae exclamandi Amen, nec facile negligenda est. Nam circumfusa multitudo aures ad eam uocem arrigit, sicuti ad finem properat oratio sacra: et confusionem gignit illius omisso. Erat in celebri et elegante

Regnat *Amen* praecipue in fine cantici illius, quod *Credo* dicitur, et magnus religionis uindex Lutherus ex Latino Theoticum mirabili arte fecit: in quo id flexis tonis et lenta uoce decantatur, atque ab initio repetitur. ^{r)} Etiam in aliis multis ecclesiae nostrae hymnis *Amen* additum deprehendimus. Ita hymnus ecclesiasticus Reischeri, *In dich hab ich gehoffet Herr*, his uerbis definit: *Die göttliche Kraft, mach uns sieghaft, durch Iesum Christum Amen*. Lutheri uero hymnus: *Vater unser im Himmelreich* etc. habet in fine *Amen* duplicatum, et simul breuem ac perspicuam eius uocis interpretationem, ut fuit ille Vir ingenio et oratione ad miraculum praeclarus: *Amen, das ist es werde wahr. Stärk unsern Glauben immerdar, Auf das wir gar nicht zweifeln dran, Was wir hiemit gebeten han. Auf dein Wort in den Namen dein, So sprechen wir das Amen sein.* ^{s)}

Quae omnia fiunt et peraguntur in publico nostro Dei cultu accepta ab antiqua et apostolica ecclesia christiana. Haec tum in aliis

gante urbe sacerdos, qui pro sua innouandi cupiditate, et elegantiae cuiusdam affectatione, usitatis et communibus phrasibus liturgicis uti nolebat, praecipue autem in fine concionis mittebat illud *Amen*. Quid factum est? Feminae subsellia sua non mutabant, nisi postquam longe iam in precum recitatione processum esset: quae res omnium animos propter intempertum strepitum offendebat ac perturbabat. Itaque sacrorum in ea urbe grauissimus antistes admonuit illum serio et grauiter, iussitque in posterum semper in fine orationis suae dicere *Amen*.

^{r)} Ritus, quo canentes illud *Credo* in cultu Dei publico idem uoce *Amen* obfirmamus, quae prolixis notularum mularum deinceps ambagibus protrahitur, pariter Synagogae Iudaicae originem debet. u. *VITRINGA* p. 1119. De eiusmodi longo et protracso *Amen* Iudaei dixerunt: *qui prolongat in pronuntiatione Amen, prolongabuntur dies eius ac anni eius.* ut adnotauit *CALVORIVS Ritual. Eccl. P. I. p. 479* et 80.

^{s)} Nam *Amen* nostra subscriptio est, consensio, assipulatio nostra est, ut *AVGVSTINVS* Serm. ad pop. c. Pelag. ait et magna ei uis inesse creditur. Scribit *IVO CARNOT.* de conuenient. u. et

aliis ritibus pluribus, tum etiam in ista re Synagogam Iudaicam imitata est. Non enim, ut quidam uoluerunt, maior cum templo Hierosolymitano ecclesiae Christianae conuenientia est, quam cum Synagoga Iudaica: inde Lectiones de pulpito, inde sacrorum librorum pro concione interpretationes, inde cantiones, et ipsum denique ministrorum sacrorum ordinem adsciuit. Iam in Synagoga constat sacerdotis orationi, quae uel benedictionem uel maledictionem complectebatur, populum solitum fuisse antiphonae loco *Amen* subiicere, itemque finitis communibus precibus alta uoce *Amen* exclamare. 1)

Sane in D. Paulli Ap. Corinthiaca ecclesia mature satis receptum fuisse, ut per uocem *Amen* tota concio cum ecclesiae doctoris precibus etiam suas coniungeret, intelligitur ex uerbis PAULI quibus in prima AD CORINTH. XIII. 16. monet ecclesiarum doctores, et omnes eos, qui donis uel officiis publicis pollerent, ut ea lingua precari et psallere uelint, quam imperiti auditores intel-

B 2 ligant,

n. sacrif. *Participem se facit populus omnium charismatum quae sacerdos multiplici sacramentorum diuersitate studuit impetrare, per istud Amen* Quae uocis efficacia, quum satis magna sit, eo minus indiget fictis miraculis, quasi infans quadraginta dierum clare uocem hanc pronuntiaffet. Memorat nimirum SIGEBERTVS GEMBLAC. apud *Pistorium* Tom. I. *Scriptor. rer. Germ.* edit Struv. p. 752. si fabula uera est, Sigebertum, Dagoberti Gall. regis filium, dum ab Amando episcopo baptizaretur, ad omnes preces clara uoce respondisse *Amen*. Eadem uox mire cum antiquo illo *Feliciter*, Romanis in

faustis adclamationibus familiari, coniungitur in S. R. I. Sanctionis, quae *Aurea Bulla* dicitur, initio: *In nomine Sanctae et indiuiduae Trinitatis Feliciter Amen*, obseruante G. A. STRYVIO in *Tr. de iure precum* p. 55.

2) Solebant nimirum *NON* uere, sic fiat, ratum esse sicut dictum, respondere *Nehemiae VIII. 7. Numer. V. 22. Deutr. XXVII. u. BVXTORF* *Lex Tal. mud. rad. NON SAVBERTVM* in *Pa. laestra* p. 125. *CAMP. VITRINGA Synagoga Vet.* pag. 1093. qui pag. 1102. conformitatem ecclesiar. christian. et Synagoga ostendit.

ligant, ut orationis illorum fructum percipere, atque Amen ad eam respondere possint. Dicit enim, ἐπὶ ἐκείνῃ εὐλογίᾳ τῶν πνεύματι, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τῆς ἰδιότητος, πῶς ἐρεῖ τὸ ἀμήν ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ; ἐπειδὴ τί λέγεις ἐν αὐτῇ. ^{u)}

Qui Saeculo post Christum natum secundo Liturgiam veterum Christianorum omnem accurate prodidit IUSTINVS M. *) ait, precibus et gratiarum actionibus ab antistite sacrorum finitis, populum omnem adclamare Amen: πῶς ὁ παρῶν λαὸς εὐφημῶν λέγων, ἀμήν. Sic adparet in usurpanda uoce Amen Saec. P. C. N. secundo in ecclesiis ritum obtinuisse, quem apostolico saeculo in Corinthiaca ecclesia, et clausulam eam praecipue precum eucharisticarum fuisse. Ac uidetur antistitis oratio, uoce alta preces facientis, et populi respondentis adclamatio, ad similitudinem quandam cantus accessisse. Nam est genus quoddam cantus moderati, et eius-

^{u)} CHRYSOSTOMVS Homil. 35. in Corinth. Opp. T. X. p. 325. edit. Montfauc. egregie in hunc locum commentatur, et Apostolum ait ostendere, laicum accipere non paruum damnum, quando non possit dicere Amen. Si quis barbarorum uoce benedictionem persequatur, eum nescire quid dicatur, neque posse interpretari, nec respondere Amen. Non audire finem doxologiae ad S. S. Trinitatem desinentis his uerbis: in saecula saeculorum, nec dicere Amen. Innuuit nimirum speciem illam cantus, quam Graeci προφώνησις uocant, quae constanter apud eos etiamnum retinetur ob sequituram populi responsonem dicentis Amen: quam deuotae concionis responsonem uocat HILARIUS in Psalm. LXV. Et Graeci consecrationis uerba hodieque alta

eloquuntur uoce, quibus enunciatis populus dicit Amen u. IAC. GOAR *Eucholog. Graec.* p. 138.

^{x)} Apolog. II. pag. 82. edit. Benedictin. e Congregat. S. Mauri. Vbi postquam communes preces, osculum sanctum, oblationem panis et uini, prolixam illam gratiarum actionem pro his donis, commemorauit, ait, precibus finitis populum omnem adclamare AMEN. Amen autem Hebraea lingua idem ualere ac fiat. Quod poulo post articulatius prosequitur, quomodo in omnibus oblationibus diuina laus fuerit peracta, atque sacerdos post lectiones sacras, orationes, communes preces, gratiarum actionem emisit, populo adclamante Amen. Ceterum in hunc memorabilem locum Martyris praeclare commentatus est b. CAR. GOTTLOF MOF-

eiusmodi, quem quondam Augustinus dixit pronuntianti quam canenti uiciniorum. *)

Immo etiam *priuatas* preces illo iam tempore moris fuisse obfignare uoce AMEN, ex iis quae apud EVSEBIUM de martyrio Polycarpi **) leguntur, satis clarum est. Memoratur enim Polycarpus rogo impositus, postquam compleuisset orationem, emisisse clara uoce Amen. ἀναπέμφαντος δὲ αὐτῷ τὸ Ἀμήν, καὶ πληρωσάντος τὴν προσευχὴν, οἱ τῷ πρὸς ἀνδραποῖ ἐξήσαν τὸ πῦρ. Sed hoc Polycarpi AMEN iam praetermittamus, quoniam etsi publice, non tamen in cultu Dei publico est emissum, in quo uno antiquum eius uocis usum hic inquirimus.

Transeamus ad Saeculum III. ex quo nobis exemplum refert DIONYSIVS ALEXANDRINVS. a) Is loquens de nonnemine, qui nunquam uere baptizatus, et nihilo fecius tamen eucharistiae fac-

B 3

pius

HOFMANN diff. Viteb. 1755. P. P. et inscripta: *Antiquitas Liturgiae Evangelico Lutheranae ex Iustino M. demonstrata.*

*) *Reuendiss. MART. GERBERTVS* in praestantissimo opere *de Cantu et Musica sacra* T. I. pag. 95. IUSTINI uerba οὕτως ἀναπέμψαντος, non ut nos, in dissert. *de antiquitate consecrationis eucharisticae per orat. dominic.* et in disp. *de natura et indole Sacramentorum N. T.* fecimus, de sacerdotis facultate et ingenio in componendis precum formulis, quarum nullatum praecipua erat, intelligens, sed ad elatam sacerdotis uocem referens. *Quae uocis contentio, inquit, totis uiribus emissis, populique adclamatio a precibus ipsis distincta, si non articulatione tantum, plus tamen aliquid, quam*

solum uocalem orationem designat, quandoquidem a simplici prece expresse S. Martyr distinguit.

2) Apud EVSEBIUM Hist. Eccl. Lib. IV. c. 15. pag. 169. edit. Reading. ubi in Notis epistola, et documenta de martyrio eius alia, leguntur. Quum Amen clara uoce insonuisset, precationemque compleuisset, ministros, quibus cura ignis accendendi fuisset commissa, rogam accendisse. HENR. VALESIVS in Notis ad eum locum ista scribit: Verbum ἀναπέμψαντος hoc mihi indicare uidetur, ipsam quidem orationem tacite ac submissa uoce a Polycarpo pronuntiatam fuisse, AMEN uero edita uoce prolatum. Itaque recte Rufinus uertit: Et quum Amen insonuisset.

a) Apud EVSEBIUM Hist. Eccl. Lib. VII. c. 9. p. 330. ubi uide Valesii Notas.

pius particeps factus fuerat, eum noluisse dicit se de integro renouare *ὡς εὐχαριστίας ἐπανέτανα, καὶ συνεπιφθεγγόμενον τὸ ἀμήν*, quod gratiarum actionem frequenter audisset, et cum cacteris respondisset Amen.

In Latina ecclesia uocis huius illo saeculo usum ualuisse TERTULLIANVS docet, ^{b)} qui Christianis, quod Romanorum spectacula frequentarent, exprobrans, ex iis quaerit quo pacto gladiatori testimonium reddere possint, ex eo ore, quo in sanctis mysteriis soleant dicere AMEN. Intelligit Amen dictum in fine maiorum precum consecrationis, de quibus a Iustino Martyre iam positum est.

Idem uocis AMEN usurpandae mos ualuit per saeculum quartum ut ex CHRYSOSTOMO ^{c)} et AVGVSTINO cognoscimus. ^{d)} Num quid, inquit AVGVSTINVS, *ubi audieris sacerdotem Dei ad altare populum adhortantem ad Deum orandum, uel ipsum clara uoce orantem, ut incredulas gentes ad fidem suam uenire compellat, non respondebis Amen?*

Sed maxime omnium ille ritus ex antiquitate sacra notandus est,

^{b)} De Spectaculis c. 25. Quale est — ex ore, quo Amen in sanctum protuleris gladiatori testimonium reddere?

^{c)} Homil. in 1. Corinth. supra laudata Opp. Montefalc. editionis T. X. p. 332.

^{d)} Serm. de IVta Feria Opp. ex edit. Benedictin. T. VI. p. 446.

^{e)} His paucis uerbis constabat antiquitus formula tradendi. Sed inde a tempore Gregorii M., ut habet Iohannes Diac. Lib. 2. uitae eius, aucta illa est, et sacerdos dicebat: *corpus Domini nostri Iesu Christi conferuet animam tuam*. Denique post Caroli M. aetatem, quemadmodum ex Auctore libri de Diuinis Officiis, quem Alcuinum uolunt, intelligitur, noua rursus facta est accessio: *et custodiat te in uitam aeternam*.

^{f)} Lib. VIII. c. 13. pag. 408. Tom. I. Cotelieri Patr. Apostolic.

^{g)} Cateches. XXIII. *Mystag.* V, de sacra Liturgia pag. 331. et 332. edit. Tvrrei, ubi neophyto accedenti ad cancellos altaris, auctor est, ne expansis manuum nolis, neque disunctis digitis

est; quod ueteribus Christianis in usu S. Coenae sollempne fuit, AMEN dicere quando sacra symbola de manu sacerdotis ore acceperant. Nam ad utramque harum formularum, quibus utebatur sacerdos, quum traderet sacra elementa, *corpus Christi, sanguis Christi* subiciebat eommunicans, Amen. e) Hunc ritum Auctor CONSTITVTIONVM APOSTOLICARVM f) his uerbis describit: ὁ μὲν ἐπίσκοπος δίδωται τὴν προσφορὰν, λέγων σῶμα χριστοῦ καὶ ὁ δεχόμενος λέγεται ἀμὴν. ὁ δὲ διάκονος κατεχέτω τὸ ποτήριον, καὶ ἐπιδίδως λέγεται αἷμα χριστοῦ, ποτήριον ζωῆς καὶ ὁ πίνων λέγεται ἀμὴν. Ita CYRILLVS HIEROSOLYMITANVS g) neophyto praecipiens, quid eum communicantem facere oporteat: κοιλίαν τὴν παλάμην, δεχε τὸ σῶμα τῷ χριστῷ, ἐπιλέγων τὸ Ἀμὴν. — — — προσέχε καὶ τῷ ποτηρίῳ τῷ αἵματος, μὴ ἀνατείνων τὰς χεῖρας, ἀλλὰ κύπτων, καὶ τρεπὼν προσωνήσεως καὶ σεβασμатов λέγων τὸ Ἀμὴν.

AMBROSIVS h) scribit: *Ergo non otiose, quum accipis, tu dicis Amen, iam in spiritu confiteris, quod accipias carnem Christi. Dicit tibi sacerdos corpus Christi, et tu dicis Amen, hoc est uerum, quod conficitur lingua, tenet affectus.* Similiter HIERONYMVVS i) AVGVSTINVS k) talia

gitis accedat, sed sinistram uelut thronum subiciens dextrae, utpote regem suscepturae: et ut concava manu suscipiat Corpus Christi, respondens AMEN. Deinde post communionem corporis Christi, ad sanguinis poculum accedat, non extendens manus, sed pronus stans, et adorationis ac uenerationis in modum dicat AMEN. Confer de hoc usu uocis Amen GRANCOLASIVM, qui Parisiis 1755 edidit *les Catecheses de saint Cyrille avec des Notes et des dissertations dogmatiques* pag. 558. et 559.

h) In Sacrament. Lib. III. c. 5. it. de Initiandis c. 9. *Post consecrationem sanguis nuncupatur, et tu dicis Amen.*

i) *Epist. XXXVIII. ad Theophil. aduersus errores Iohannis Hierosolymit. Opp. ex edit. Benedic. T. IV. P. 2. pag. 335. Qua conscientia ad eucharistiam accedam, et respondebo Amen, quum de caritate dubitem porrigentis?*

k) c. *Faust* Lib. XII. c. 10. *Habet magnam uocem Christi sanguis in terra, quum eo accepto ab omnibus gentibus responderetur AMEN.*

talia habent uerba ex quibus idem uocis Amen usus in eucharistiae perceptione cognosci possit. LEO M. ^{l)} autem ex hoc ritu argumentum petit quo suos contra Eutychianum errorem obfirmet: *Sic sacrae mensae communicare debetis, ut nihil prorsus de ueritate corporis Christi et sanguinis ambigatis. Hoc enim ore sumitur, quod fide creditur: et frustra ab illis Amen respondetur, a quibus contra id quod accipitur, disputatur.*

S. PERPETVA ^{m)} uisionem illam quam habuit referens, in qua sibi uisa est sacrae Liturgiae interesse atque eucharistiam participare: *Ego, inquit, accepi iunctis manibus, et manducaui: et uniuersi circumstantes dixerunt Amen.* Quae uerba *Martyris* quod significant, quanquam id per uisionem duntaxat, et non re ipsa factum est, nobis tamen argumento esse possunt, AMEN eucharistici usum constantem et ubiuis receptum fuisse.

Quo maior autem istius confirmationis quasque uindicationis per AMEN religio esse debuit in sacramento eucharistico, eo magis uituperanda est Nouati cum Cornelio de episcopatu contendenti Saec. III. audacia, qui dum sectae suae addictis eucharistiam tradit, loco benedictionis peragenda praebat illis formulam

l) *Serm. LXXXI. pag. 357. T. I. edit. nouiss. Ballerin. Venet. 1753. ubi in Notis ex locis Leonis pluribus aliis ostenditur, Leonem respicere ad Eutychianum errorem, ne quis de ueritate corporis et sanguinis Christi ambigeret, quam in Eucharistia per Amen approbabant.*

m) Habentur Acta S. S. Perpetuae et Felicitatis apud THEODOR. RVINARTVM in Actis S. S. Martyrum sinceris et

seleclis pag. 82. edit. Veron. an. 1731. et quaedam ad calcem amplissimae editionis LACTANTII de Mortibus persecutionum c. n. Var. a Bauldro curatae.

n) Apud EVSEBIUM *Hist. Eccl. Lib. VI. pag. 315. edit. Reading. subdit: Quam panem illum accipiens dicere debuisset Amen, dicit: Non reuertar deinceps ad Cornelium.*

o) Sic Amen a Graecis post Consecrationem fuisse pronuntiatum ostendit

iam iuris iurandi, nunquam se partes ipsius deferturos: quod ius iurandum illi deinde iurabant, *ἀντὶ τῶ ἐπιέν τὸ Ἀμήν.* *)

Ex his igitur intelligitur, priscis temporibus in S. Eucharistia duplici modo a fidelibus AMEN dictum fuisse, primum quidem ad celebrationem eucharistiae a singulis communicantibus, dum symbola fumerent: deinde ab uniuerso coetu, qui erat in templo collectus, dum sacerdos panem et uinum consecraret.

Sed ritus hic, ut et qui perciperent S. Eucharistiam, et qui audirent consecrationis uerba precesque, rem per AMEN suum confirmarent, postmodo in Latina ecclesia, tanquam parum contineret utilitatis, et aedificationis, prauas mutationes est expertus. Nam in Graeca quidem ecclesia, consecrationis carmen, quemadmodum item in nostra hodie fieri uidemus, etiam nunc alta uoce recitatur, quo in eius sine a populo Amen subiungi possit. *) At in Latina, ubi LEONIS M. et FVLGENTII RVSPENSIS temporibus mosidem adhuc obtinuit, †) cessauit a Saeculo VI: et quamquam IVSTINIANVS lege edixerat, ut, quae in sancta oblatione dicerentur, ea dicerentur clara uoce, †) tamen haud multo post in Canone Missae Gregoriano illud Amen omissum negligi coepit. Nam, quum eum Occidentis ecclesiae omnes recepissent, †) et postea iussu Innocen-

tiii

dit IAC. GOARVS ad *Eucholog. Gr.* p. 138. et EDM. MARTENE *de Antiq. Eccl. Rit.* Tomo I. pag. 413.

p) Leonis M. uerba supra sunt adlata: FVLGENTIVS uero exscribit *Augustinum* Serm. CCLXXI. Opp. ex Edit. Benedictinor. Tomo V. p. 770. dicentem: „Apostolus ad fideles: uos estis „corpus Christi et membra: mysterium „in mensa Domini accipitis positum, et „ad id, quod estis, Amen respondetis,

„et respondendo subscribitis. Audis „ergo corpus Christi, et respondes A- „men. Esto membrum corporis Christi, ut uerum sit Amen.“ *Epist. ad Ferrand.* p. 227. edit. Paris. 1684. in 4.

q) *Nov. Const.* CXXIII. habemus ut episcopi *μὴ κενὰ τὸ προσευχόμενοι, ἀλλὰ μετὰ φωνῆς τῶ πισωτάτῳ λαῷ ἱκανομίως* oblationes et preces celebrent.

r) Quia summa cum celeritate Gregorianus canon, antiquas Occidentis Li-

C

turgias

tii III. P. R. *) uerba consecrationis a sacerdote secreta dicerentur, populo ea non amplius audiente, AMEN illud neglectum quieuit, et responso ad uerba haec; in *Saccula Saeculorum* ab eo tempore non a populo fit, sed a choro.

Immo ne id quidem omni tempore obtinet, ut a choro Amen respondeatur. Nam sollemnis Missa illa paschalis, quam ipse Pontifex Rom. celebrat, hoc singulare habet, ut non reddat chorus *Amen*: qua in re ceremoniarum pontificiarum interpretes, nescio quae, sibi uisi sunt mysteria deprehendisse. †)

Nec uerò tantum in ritibus *eucharisticis* AMEN sollemne fuit, sed etiam in *baptismalibus*, maxime in ecclesia Graeca: in qua illud, quemadmodum hodie in nostra, formulae baptismali addebatur. Preces, quas Iustinianus clara celebrari uoce in sacro baptismo iusserat, frequenter desinunt in *Amen*: *) uideturque renunciatio quam susceptores diabolo, et ad stipulatio, quam Christo faciebant, ab iis uoce *Amen* peracta, et η σφράγισ τῆ κρυβῆ hoc fidei signaculo esse obfignata.

Praeterea in quibusdam Eulogiis Graecorum de baptismi formula haec praescripta legimus: *παπτίζεται ὁ δῆλος τῷ Θεῷ ὁ δὲνα^{εις}*

turgias deleuit, et Ambrosianam Missam attriuit, praecipue ex quo Carolus M. Imp. omnes imperio suo subiectas terras iuberet sequi Gregorianam canonem, mirum non est, omissum in illo ritum circa AMEN, abrogari potuisse in ecclesia. Deprehenduntur tamen in quibusdam ecclesiis Gallicanis eius moris uelut reliquiae, et obseruat *le sieur de Moleon dans Voyages liturgiques de France* Par. 1718. ed. p. 216. in Aurelianensi quadam ecclesia ad formam uetustiore, quando sacerdos dicat corpus D. N. I. C. communicantem respondere Amen. *Ceux qui communient, répondent Amen pour profession de foi, apres le Pretre a dit: Corpus Domini nostri Iesu Christi.*

†) Ait INNOCENTIUS de altaris myster. Lib. III. c. I. Ne sacra uerba uilescerent et in plateis decantarent:

obsecrationem, quae secreta censetur, a sacerdote secreta dici placuit.

†) Narrat CHRISTOPH. MARCELVUS *Rituum ecclesiast. s. sacrar. Ceremoniarum s. Rom. Eccl.* Lib. 2. p. 109. edit. Venet. 1516. in fol. Quando Papa dicit per omnia saecula saeculorum; non respondetur Amen, sed Papa continuat oremus praecipis. MACRI in *Hierolexico* u. Amen, mysticam significationem ex INNOCENTII III. *Libro de Missa* c. 12. exhibent, qui putat hoc in signum laetitiae fieri, quia Amen illud trium plantum mulierum ad monumentum Christi significet, et quae sunt eius fursus alia.

u) Ut uidere est apud GOARVM *Eucholog. Gr.* pag. 353. et 355. uide quoque BINGHAMVM *Orig.* Lib. XI. cap. I.

x) IAC. GOARVS *Ritualis Graecae*, pag. 365. inter plurimas precum baptismi

ἐὶς ὄνομα τῆ πατρὸς, ἀμὴν, καὶ τῆ υἱῆ, ἀμὴν, καὶ τῆ ἀγίῃ πνεύματος, ἀμὴν, νῦν καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τὰς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. *) Adhaec in baptifimo Catechumenorum apud Graecos cantabatur *Doxologia*, ad quam receptum erat ut populus responderet *Amen*. y)

*Psalmodiae antiquae magna erat in cultu Dei publico grauitas, et quod uocis tenor medius inter pronunciationem et cantum feruabatur, et quod concinendi AMEN usus accedebat. Praedicatur ab AMBROSIO *) variarum aetatum in ecclesia illud Amen concinnentium symphonia, hunc in modum: Hasc est symphonia, quando concinit in ecclesia diuersarum aetatum atque uirtutum, uelut uariarum chordarum, indiscreta concordia, psalmus respondetur, Amen dicitur. Eiusdem uocis AMEN usum, inter modulationem psalmodum Davidicorum a populo redditae caelumque ferientis, AVSONIVS *) egregie his uerbis describit:*

Consona quem celebrant modulati carmina David:

Et responsuris ferit aera uocibus Amen.

Hinc est quod ueteris ecclesiae doctores, quando cultum Dei publicum indicare, aut suauitatem eius exprimere uolunt, AMEN solent nominare. Sane ATHANASTO ^{b)} nihil hac populi promiscua

C 2 in

formalium formulas, nullam talem formulam exhibet: Sed ea reperitur in aliis Euchologiis, et in eo, quod per I. P. Pinellam Venet. an. 1708 in 4. prodiit p. 104. Idem Goarus, quia nefas putat in formula ab optimo Seruatore tradita quidquam immutare, aut uerbis eius addere, contendit, ex deuotione caeca factum esse, ut post singularum Trinitatis personarum appellationem statim τὸ ἀμὴν poneretur. Atque adeo conicit, Eulogia ea, quae *Amen* intermixtum habeant, fuisse adulterata ex Rituali baptifimi Alexandri Seueri. Iam quidem legitur haec forma in SEVERI libro de Rit. Bapt. et sacrae Synaxis apud Syros receptis quem GUIDO FABRICIVS BODERIANVS Antwerp. 1572. edidit pag. 87. Sed habent eandem aliae ecclesiae Graecae, et seruat eam *Rituale ecclesiae Graecae Ruthenicae*

nouissimum a IO. GLEN. KING anglice uulgatum, quod theotifce redditum Rigae 1773. in 4. mai. hoc titulo prodiit: *Gebräuche und Ceremonien der Griechischen Kirche in Rußland*, ubi pag. 201. legitur: *Im Namen des Vaters Amen, und des Sohnes Amen, und des heiligen Geistes Amen.*

y) Vide praeter *Rechenbergii* de Doxolog. V. E. et *Allixii* de Trilagio diss. FORBESIVM *Instruct. hist. th. l. i. c. 22.*

*) *Commentar.* Lib. VII. in l. v. c. XV. Opp. T. 3. p. 169 edit. Par. 1642.

a) *Ephemer.* in fine orat. pag. 95. edit. Iuliani Floridi in usum Delphini ubi in Notis obseruatur, ad *Carmina Damiani*, ea praecipue, quae de *Christo* continent uaticinia, in cultu Dei publico decantata, plebem respondisse *Amen*.

b) *Apolog. ad Constant.* Opp. T. I. pag. 683. edit. Par. 1627. at breuitatis causa

in sacris, iisque publicis Christianorum conventibus responsione fortius usum est, ad mitigandum Constantii Imp. animum iratum, ob sacra habita in ecclesia nondum sollempniter dedicata. PAVLLINVS NOLANVS Ep. quando Nicetam, Dacorum episcopum, qui ad natalem S. Felicis Nolae occurrerat, abeuntem longo carmine profequitur, enarrat suavitatem ecclesiae Nicetanae, hymnis laudes diuinas celebrantis, canitque

*Audient Amen tremefacta cetera
Et sacerdotem Domino canentem* *Laeta lasciuo procul admeabunt
Monstra natatu. c)*

GREGORIUS NAZIANZENSIS ^{d)} matrem suam laudat, quod altum silentium in cultu Dei publico seruauit, neque aperuerit os, nisi ad canendum et ad respondendum *Amen*.

Veteres igitur hac uoce AMEN sunt usi, tum in confirmandis actionibus sacris, tum in multifariis publicis pariter ac priuatis precibus obfignandis. Etiam *Epistolas*, quas *formatas* uocabant, soliti erant ea uoce obfignare. Sed quoniam hoc epistolarum formatarum *Amen* spectabat magis ad disciplinam ecclesiasticam, quam ad Liturgiam et cultum Dei publicum: de eo hic tacebimus.

Illud AMEN adhuc uolumus commemorare, quod in clausulam huius commentationis possit maxime conuenire. In uisione Iohannea angeli, ad uoces Sanctorum, sedentem in throno et agnum laudantium, adclamant *Amen*. Idem et nos faciamus CARISSIMI CIVES et in laudes diuinas hoc die festo Michaelis Archangeli totis animis effusi, immensam Dei bonitatem praedicemus, et gratias ei, quantas possumus, agamus, ob redditam Saxoniciis terris pacem, et restitutum Academiae huic nitorem, supplicesque ab eo petamus, ut praesidium et adiumentum angelicum porro nobis praestare propitius uelit. Deinde ueterem sequuti ritum, ad aram manu liberali donum offeramus. P. P. in Acad. Virebergenfi ipsi Vigiliis S. Michaelis An. MDCLXXVIII.

causâ ex uersione pauca adseramus. *tanti populi conuenientis una uox profertur, qua Deo dicunt Amen?*
Ubinam inquit sanctius condecens- que populus responderet Amen: in desertis an in templo, quod iam appellabatur Dominicum? Et mox: *Quid si*
 c) Poemate XVII. Tomi II. Opp. ex edit. c. n. Var. Par. 1685. in 4. p. 66.
 d) Orat. XVIII. Opp. T. I. p. 292.

Na 32.
g

vd 18

ULB Halle
005 367 468

3

23.

EX ANTIQVITATE ECCLESIASTICAE
 DE
 AMEN LITVRGI
 COMMENTATIO
 AVCTORE
 ERNESTO FRIDERICO WERNSDORF
 TH. D. ET P. P. O. ORDINIS SVI SENIORE ET
 H. T. DECANO

VITEBERGAE 1779.

LITTERIS CAROLI CHRISTIANI DÜRRII.

